

Rudolf Meyer

Az orgona jogairól

Az orgona eszményi esetben iparművészeti alkotás. Mivel korunknak valójában nincs saját orgonazenei és orgonaépítő stílusa, azaz a historizálástól az avantgárdig minden lehetséges és elfogadható, megszűnni látszik az a korábbi kényszer, hogy a jelen ízlését követve a hangszerek minduntalan kisebb-nagyobb átépítéseken essenek át, vagy azokat akár teljesen meg is semmisítsék. E körülmények indokolttá és egyben lehetővé teszik, hogy az iparművészeti értékkel valóban rendelkező orgona, mely egyben egy korszak, gondolkodásmód, technikai eszközrendszer tanúja is, a vele kapcsolatban esetleg felmerülő használati kifogások esetén az eddig szokásosnál több figyelmet és tiszteletet kapjon még akkor is, ha nem része a történeti értéke miatt védett instrumentáriumnak. A szerző az Orgonabarátok Társaságának (GdO) 50. nemzetközi találkozásán 2002. augusztus 8-án a luzerni Zeneművészeti Főiskolán tartott pódiumbeszélgetés keretében vázolta fel először gondolatait az úgynevezett idejétmúlt, létező orgonákkal kapcsolatos bánásmódról és egy —az 1689-es angliai mintához hasonló— „Declaration of Rights” szükségességéről. Közvetlenül ezt követően a Társaság elnöke, Prof. Wolfgang Baumgratz bízta meg, hogy az Ars Organi folyóiratban bővebben fejtsé ki véleményét. (A szerk.)

A háború utáni immár hat évtized orgonáinak még mindig folyamatos és könyörtelen kiirtása olyan méreteket öltött, hogy riasztja azokat a művelt embereket, akiknek látóköre túlterjed a rabiátus átépítésekért vagy ilyen orgonák lecseréléseért felelős szakemberek mohóságán.

E cikk célja korántsem a jelenkori, korszerű orgonaépítő tevékenység megakadályozása, hanem egyszerűen a „jogállamiság” kinyilvánítása az egyetlen valóban nyilvános hangszer, az orgona számára. A szerző szaktanácsadóként egyaránt figyelemmel kísérhette historizáló és modern tervek megvalósulását, és magát is a korábbi „tettetársak” közé számítja. Tapasztalatait egy gyümölcsöző tanulási folyamat során szerezte. A szakajtóban érthető módon alig jelennek meg olyan vélemények, amelyek egy ilyen jogállamiság felé mutatnának, bizonyára az új orgonák ritkuló megrendeléseitől való félelemből. Michael Gassmann mégis írt egy megszívlelendő tárcát a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2001. augusztus 11-i számában „Nagy közelségben oly messze” (In großer Nähe so fern) címmel. Eszerint az 1945 és 1990 közötti korszerűtlen s meg nem értett vagy valóban jelentéktelen bizonyítékok letarolása után egy olyan eszközrend-

szert kell kialakítani, melynek révén ilyen orgonákra jogszerű eljárásban lehet gondot viselni, azok védhetők, illetve adott esetben feltétel nélkül lecserélhetők. Az orgonás területen is nyomatékosan ajánlott egy igazsághoz hű vitakultúra kialakítása, amely paradox módon épp egyházi körökben igen nehézkes.

Egyedül Svájcban az alábbi újabb tényállások hozhatók fel példaként: a berni *Münster* (Kuhn, 1930), a lausanne-i székesegyház (Kuhn, 1952), a bázeli *Münster* (Kuhn, 1955), a churi székesegyház (Gattringer 1940, Späth 1968). Csupán Churban tudott a svájci műemlékorgona-védelmi munkacsoport —noha már a határozathozatal után— állásfoglalásával a helyzet megoldásához hozzájárulni. A többi városban pusztán a tervezett új orgona felépítésében érdekelt személyek ítéleztek a létező hangszerek fölött, természetesen negatívan. Hiányzott viszont a méltányos kötelező védelem. A bázeli *Münster* orgonája feltámadását a moszkvai katolikus székesegyházban várja. Németországból is ismertek hasonló esetek, így például a lipcsei Tamás-templom 1965-ben épített Schuke-orgonája, amely Brandenburgba került. Jelenleg Ansbachban küzd egymással a Wiegleb-orgona (1738) hipotetikus rekonstrukcióját támogató egyházi előjáróság és az 1961-es Steinmeyer-orgona megőrzését pártoló gyülekezet.

Az orgona jogait érintő téziseim a következők:

1. A templomi, hangversenytermi és főiskolai orgonák nyilvános, közhasznú (öffentlich) hangszerek.
2. Minden orgonának joga van a fennmaradásra.
3. Ez a jog csak akkor tagadható meg, ha minden idevágó tényező mérlegelése után új orgona építése ajánlott.
4. Az orgonisták gondozói a hivatalból rájuk bízott hangszereknek, nem pedig vállalkozók.
5. A vitatott orgona megtartására, illetve új orgona építésére más-más orgona-építő cégtől kell ajánlatot kérni.
6. A vitatott, korszerűtlen újabb orgonával egy új felügyelő bizottság foglalkozzék teljes művészet- és szellemtörténeti összefüggésben!
7. Minden kor alkotott és alkot jó és rossz orgonákat is.
8. In dubio pro reo! (Kétség esetén a vádlott javára!)

Ad 1) Azok az orgonák, amelyek a közjog alá tartozó terekben állnak és ennek megfelelő tulajdonossal rendelkeznek, éppúgy a nyilvános kultúrpolitika részét képezik, mint a fúvós zene, a templomi harangok, a kóruskultúra és sok minden más. Két oldalról is nagy veszély fenyeget. Egyrészt a nyilvánosság túlságosan kevéssé tájékozott és ezért alig érdeklődik az orgona iránt. Ez ugyanakkor a szakembereknek szabad kezet biztosít gondtalan tevékenységükhöz. Így az orgonakoncertek ügye egy egészen kicsi szakértő kör és közönség dolga, mely ennek következtében a zenei élet peremére szorult. A zenei főiskolákon az orgonistaképzésnek világszerte a legeldugottabb sarok jut. Épp e visszás helyzetnek köszönhetjük az előző nemzedék hangszereinek olykor

átfogó kiirtását csakúgy, mint a nagyszülők korában keletkezett hangszerek felmagasztalását. Tehát az orgona ügyét a nyilvánosság elé kell vinni.

Ad 2) Az orgona érzéki úton terjedő közlések közvetítő eszköze. Ezért alig sorolható a hasznot hajtó szerszámok közé. További fennmaradásának legfontosabb, *a priori* indoka sokkal inkább hangzásának kifejezőereje, mintsem technikai berendezése.

Ad 3) Bizonyos kivételeket jelentenek olyan hangszerek, melyek anyagukban menthetetlenek gondatlan, számos gyengeséget mutató koncepciójuk és rendkívül olcsó ipari előállítási módjuk miatt, egyben —a stílusirányzatokra tekintve— túl kevés zene megszólaltatására alkalmasak.

Egy adott orgona vizsgálata és a döntés meghozatala során az alábbi szempontoknak kellene érvényesülni:

az orgonaépítészeti és a technológia összefüggése a hangszer keletkezésének korában,

a korabeli orgonaépítészeti kultúra,

a hangszer életrajza (organisták, istentiszteletek, ősbemutatók, zeneszerzők, hangversenyek),

zenetörténet,

általános és speciális művészettörténet.

Ad 4) A „Korszerűtlen orgonákkal való bánásmód” című írásomban¹ megkíséreltem felvázolni a pszichológia és számos kollégám orgonaépítetői szándékának olykor gyógyíthatatlan összekapcsolódását. Itt csak annak a megállapítására szorítokozom, hogy mi, organisták létező szolgálati orgonáink újjáépítését többnyire lélektani, személyes indíttatásból (önmegvalósítás) kezdeményezzük, és ennek megfelelő erővel, kitartóan mindenekelőtt újjáépítési terveket szorgalmazunk. Létező orgonákat mindig először a játékos „vállalkozói szelleme” felől fenyeget veszély. Az orgonaépítők és az ügyesen kioktatott közösség csak ezután kapcsolódik bele az újjáépítés nótájába.

Ad 5) Minden civilizáció a renoválás-restaurálás és az innováció természetes útjain újul meg. E tevékenységgel annak népgazdasági értelme is összekapcsolódik. Csak hogy itt mértéket kell tartani. Mivel ugyanis az anyagi előnyök egy bizonyos nyomása állandóan, mindenhol jelen van, értelmetlen ugyanattól az orgonaépítőtől egyszerre árajánlatot kérni az újjáépítési tervre és —mintegy kötelező gyakorlatként— a létező orgona további gondozására. Hiszen az orgonaépítők arra a megoldásra teszik a kedvezőbb ajánlatot, amelyet a megbízó előnyben részesít. Ezért az orgonához értő olyan személyekre és muzikusokra van szükségünk, akik üzletileg nem érdekeltek, s a gyülekezetet

¹ Rudolf Meyer: *Umgang mit unzeitgemäßen Orgeln*. Berlin 1999.

tárgyilagosan és mindenekelőtt idejekorán látják el tanácsokkal. Azt a szokásos kifogást is, mely szerint a régi orgonát elhelyezése miatt nem lehet megtartani, igen viszonylagosnak kell tekinteni.

Ad 6) Ha az emberek (polgárok) közötti közvetlen megállapodások már nem elegendők, szabályzatokra és törvényekre van szükségünk, hogy például egy település tervezését vagy a közlekedést bürokrácia nélkül szabályozzuk. Megfelelő testületek a közösség küldöttjeiként gondoskodnak az érvényes megállapodásokról csakúgy, mint azok figyelembevételéről és alkalmazásáról. Az I. világháború óta az orgonaművészetben mindenféle alkotó tevékenység jelenre vonatkoztatottsága megszűnt, ehelyett teret kapott a múlt, a jelen és a jövő egyidejű bemutatása. Csupán az orgonaépítési ügyekben vette kezdetét egy szinte elvakult tevékenység, mely épp a legutóbbi ötven év gyártmányainak megvetésével párosult.

A felügyelő testületnek éppen ezért az időszakért kell a felelősséget átvállalnia. Ez feltétlenül kívánatos a további művészet-, szellem- és zenetörténet keretei között. Nem elegendő, hogy orgonás kérdéseket egyedül orgonaépítőkre, orgonistákra, lelkészekre és a fizető közösségre hagyjunk. Ez olykor pusztító eredményekkel járhat. Az orgonás önmegvalósítást végre bölcsen a valóban szükséges változtatásokra kell korlátozni.

Ad 7) „Minden orgona gép, de egyben hangszer is. Minden orgona hangszer és gép is.” (Friedrich Jakob) Mégis, a tájékozódó nyilvánosság érdeklődése végső soron a hangszernek szól. Jelenleg a zürichi Szent Antal-templom 1914-ből származó táskaladás orgonáját mindenféle huzavona nélkül restaurálják. A mánedorfi orgonaépítők egy bonyolult pneumatikus vezérlés alkatrészeinek ezreivel vesződtek, miközben félig halálra szabályozták magukat. De nem volt vita: mindez nemcsak egy technikai emléket szolgál, hanem egy hangzásvilágot is, s csak ezzel az infrastruktúrával varázsolható elő az a hang, amelynek kedvéért a restaurálás, és nem valami új építése mellett döntöttek.

Ebből a példából válik igazán nyilvánvalóvá a paradox helyzet orgonák megítélése során. Egy másik, név nélkül említett példa: egy Schnitger-orgona kópiájának építése a legpontosabban követi a Hanza-városi mester építési módszereit, azaz csak „bio“-anyagokat használnak, beleértve az úsztatott fát is. Minden rendben van — a felállítási téren kívül: bár a hangszer építéstechnikailag mesteri teljesítmény, de mivel a hangzás túlságosan átható, az orgona zeneileg mégis csupán a 4'-as fekvéséig használható. Csak azután lett valami egészen kevés megérthető ebből, hogy a szakember alaposan tájékoztatta a hallgató-ságot. Ezzel szeretném példázni, milyen kényes dolog olyan címkézésekkel ítélni, mint hogy a pneumatikus orgonák nem orgonák, ezért azokat le kell cserélni, s hogy egyedül csak a barokk orgonaépítészet virágkorához vagy Cavallé-Coll stílusához közeli csúszkaladás új hangszernek értékesek.

Ad 8) Minden fáradozás és gondosság ellenére állandóan számolnunk kell az elfogultsággal, természetünk egyik további sajátosságával. Gondoljunk csak az idősebb nemzedék orgonaépítőire: 1945 után Németországban olyan munkákat kellett elvégezniük, melyek a mai nézőpontból selejtnek minősülnek. Mára egy messze anyagszerűbb, kézműves építési mód kerekedett felül. Ismerjük a jellegzetességeket: anyagszerű, optimális elhelyezés, mechanikus szerkezet, tömör fából készített orgonaház, klasszikus vagy formatervezett szekrény. A hangzásban az orgonamozgalom ízlése természetesen az újromantikával keveredik, ami az e tekintetben korlátozott lehetőségű csúszkaládánál problémákat okoz. Ezek a következő generáció jövőbeli érvei, amelyek majd mai termékeink sorsáról döntenek, ha nem következik be változás. És az ifjabb kortársakat sértik az 1940 és 1970 között épült orgonák. Nem vehető rossz néven tőlük, ha számukra az orgonamozgalom egyetlen hangszere sem jogosult a további megszólalásra. Ez pusztá zsörtölődés (Jacob Adlung: „Gekrickele”) lenne. Emellett ismerünk hangszereket, amelyek az olyan negatív címkék ellenére is, mint ipari szerelvény, novopán, alumíniumszelep, nejlontraktúra stb., hangszerek maradtak, s több évtizedes hagyományt tartanak fenn becsületben (vö. 2. pont). Ezt a szempontot gyakran figyelmen kívül hagyják. Az ítékezés előtt sokkal gyakrabban kellene az ártatlanságot vélelmezni, akárcsak minden jogállami eljárásban. Mert minden hangszernek természetes joga van a megbecsülésre, főként akkor, ha kedvezőtlen üzleti kilátások és anyagellátás körülményei között kellett létrejönnie. Nekünk, svájciaknak különösen ügyelnünk kell arra, hogy a háborútól megkímélve nehogy elbizakodottak legyünk. Mert mikor fogjuk végre a háború utáni európai orgonaépítészetet legalább rehabilitálni, ha nem is dicsőíteni? Óvakodjunk attól, nehogy ismét felszámoljunk egy teljes korszakot! Sokkal inkább azon kellene fáradoznunk, hogy felkutassuk ennek a kornak érvényes példáit, és kiálljunk megtartásuk mellett. És nem a hovatovább „mindenkor kötelező” francia redőnyművek (Mülheim an der Ruhr Péter-temploma, az ottobeureni bazilika Mária-orgonája) hozzáépítésével, mert hiszen ezek is átépítések, melyek a hangszer „génstruktúrájának” megváltoztatását jelentik.

Az „in dubio pro reo” azt is jelentheti, hogy adott esetben egy létező orgona mellé egy attól teljesen független második hangszert is lehet építeni. Winterthurban 1978-ban döntöttünk így, az 1888-ban épült Walcker-orgona megtartásának kedvéért. [...]

„Amit apáidtól örököltél, azt ismerd meg, hogy birtokolhasd!” (Was du ererbt von deinen Vätern, erwirb es, um es zu besitzen!) — írta J. W. v. Goethe. Az orgonakultúrában ez a mondat ösztönözhetne arra a mindenekelőtt belső tartás kialakítására, amellyel felismerhető, hogy egyedül csak az újabb örökségnek is kijáró gondos bánásmód vezethet egy valóban kreatív jövőbe. Nem meríthetnének ebből bátorságot a teremtő alázatosságához?

A budapest-fasori evangélikus templom orgonája.